

Arzu Aydın qızı Aslanova,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi
<https://orcid.org/0009-0007-7291-1929>
E-mail: aa.aslanova@adpu.edu.az
[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(4\).88-91](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(4).88-91)

COĞRAFIYANIN TƏDRİSİNDƏ MÜSTƏQİL İŞLƏRİN TƏŞKİLİ YOLLARI

Arzu Aydın Aslanova,
teacher at Azerbaijan State Pedagogical University

WAYS OF ORGANIZING INDEPENDENT WORK IN TEACHING GEOGRAPHY

Арзу Айдын гызы Асланова,
преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ПУТИ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ ПРИ ОБУЧЕНИИ ГЕОГРАФИИ

Xülasə. Coğrafiya fənni üzrə kurikulum şagird fəaliyyətinin yüksəldilməsini, onlarda həyati bacarıqların formalaşdırılmasını tələb edir. Müstəqil işlər bu cəhətdən tədris prosesində həlledici rola malik olmuşdur. Müstəqil işlər coğrafiya dərslərini tədris priyomlarının möhkəmləndirilməsinə, şagirdlərin yeni bilikləri müstəqil qazanmalarına imkan yaradır. Müstəqil işlərin tərtib olunması zamanı onların hansı tələblərə cavab verməli olduğuna, onların təsnifatı və yerinə yetirilmə ardıcılığına diqqət yetirilmişdir.

Açar sözlər: *tədris işi priyomu, praktik işlər, əqli fəaliyyət üsulları, məntiqi çalışmalar, yeni təlim situasiyası*

Abstract. The geography curriculum requires enhancing student activity and developing their life skills. Independent work plays a crucial role in the teaching process in this regard. It contributes to reinforcing teaching techniques in geography lessons and enables students to acquire new knowledge independently. When designing independent tasks, attention has been paid to the requirements they must meet, their classification, and the sequence in which they should be completed.

Keywords: *teaching approach, practical work, mental activity methods, logical exercises, new learning situation*

Аннотация. Куррикулум по географии требует повышения активности учащихся и формирования у них жизненных навыков. В этом отношении решающую роль в учебном процессе играют самостоятельные работы. Они способствуют закреплению методов преподавания на уроках географии и позволяют учащимся самостоятельно приобретать новые знания. При разработке самостоятельных работ было обращено внимание на требования, которым они должны соответствовать, их классификацию и последовательность выполнения.

Ключевые слова: *приём учебной работы, практические работы, методы умственной деятельности, логические упражнения, новая учебная ситуация*

Məktəb şagirdlərin bilikləri müstəqil şəkildə əldə etməsində maraqlıdır. Bunun üçün şagirdlərin dərin və möhkəm biliklərə yiyələnmələri, onların müstəqil işlərinin təşkili vacibdir. Şagirdlər biliklərə o zaman daha yaxşı yiyələnirlər ki, müstəqil fəaliyyətlərini həyata keçirə bilsinlər. Yəni tədris materiallarının mənimsənilməsində müstəqil şəkildə işləyə bilmirsə onların əldə etdikləri daha çox formal xarakter da-

şıyır, bu bilikləri özlərinin praktik həyat fəaliyyətlərində istifadə edə bilmirlər. Odur ki, tədris prosesində müstəqil işlərin düzgün təşkil edilməsi səbəb-nəticə əlaqələrinin daha yaxşı başa düşülməsinə, anlayışlar arasındakı məntiqi əlaqələrin izah edilməsinə səbəb olar. Bu da öz növbəsində elmi biliklərin daha dərinlən mənimsənilməsini, biliklərin möhkəmləndirilməsini təmin etmiş olur.

Coğrafiya fənninin tədrisinin ən mühüm vəzifələrindən biri şagirdlərdə geniş dünya görüşlərinin formalaşdırılmasından ibarətdir. Bu məqsədə nail olunması üçün şagirdlərin müstəqilliyinin təmin edilməsi, tədris tapşırıqlarının müstəqil şəkildə yerinə yetirmələrinə nail olunması lazım gəlir. Dünyagörüşü baxımından çox qiymətli tədris materialları, tapşırıq və suallar şagirdlərin şüurlu qavramasından, onların fikir və hisslərindən, praktik fəaliyyətlərindən keçmirsə bu biliklər yaxşı mənimsənilməyəcək. Bu onunla əlaqədardır ki, dünyagörüşü ideyaları da anlayışlar kimi əzbərlənə bilməz, bu faydasız olar.

Məsələn, şagirdlər başa düşməlidirlər ki, Yer kürəsini əhatə edən coğrafi təbəqə obyektiv olaraq mövcuddur, onları təşkil edən təbii komponentlər də bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı münasibətdədirlər, daim dəyişir və inkişaf edirlər. Bu o vaxt həyata keçə bilir ki, şagirdlər özləri hadisə və proseslər arasındakı qarşılıqlı əlaqələri müəyyən etsinlər, özləri ümumiləşdirmələr aparsınlar, nəticə çıxarsınlar.

Müstəqil işlər təşkilinin çox böyük tədris əhəmiyyəti olmasına baxmayaraq müəllimlərin fəaliyyətində geniş yer tutmur. Müstəqil işlər geniş tətbiq edilməməsi ilə yanaşı, daha çox biliklərin möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə istifadə olunur, yeni biliklərin qazanılmasında az müraciət olunur. Məsələn, xəritə üzrə işlərin çoxu təsviri xarakter daşıyır, xəritəyə əsasən relyefin, iqlimin və s. təsvir edilməsi tələb olunur. Bu zaman relyefin, iqlimin və yaxud hər hansı bir ərazinin xüsusiyyətlərinin izah edilməsi, səbəb-nəticə əlaqələrinin açılması soruşulmur. Yəni şagirdlərin fikri, zehni fəaliyyətlərinə yüklənməsinə istinad, təsir edilmir. Belə bir halın yaranmasının başlıca səbəbi ondan ibarətdir ki, müstəqil işlərin məzmununda daha çox ikinci dərəcəli sual və tapşırıqlar yer alır. Bu da öz növbəsində coğrafi qanunauyğunluqların, mövcud əlaqələrin, aparıcı anlayışların mənimsənilməsinə mane olur. Metodiki cəhətdən də işlərin keçirilməsində ardıcılıq təmin olunmur, tapşırıqların mərhələli şəkildə çətinləşdirilməsinə riayət edilmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, coğrafiya fənni üzrə yeni kurikulumun və yeni dərsliklərin tətbiq edilməsi bu problemi daha aktual edir. Fəal dərsin təşkili məhz şagirdlərin müstəqil işlərindən, onlarda müstəqilliyin təmin edilməsindən keçir.

Hər hansı bir müstəqil işi yerinə yetirməklə şagirdlər müvafiq bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirirlər. Odur ki, müstəqil işlərə yeni biliklərin əldə edilməsi, onların təkmilləşdirilməsi vasitəsi kimi baxmaq lazımdır. Praktik işlərdən fərqli olaraq müstəqil işlər proqram materiallarında göstərilmir. Bəzən müstəqil işləri praktik işlərlə qarışdırırlar ki, bu halda müstəqil işlərin tədris prosesində rolunu azaltmış oluruq.

Yeni fənn kurikulumunun coğrafiya fənninin qarşısına qoyduğu vəzifələrə uyğun olaraq şagirdlərin həyata hazırlanması məqsədi ilə müstəqil işlərin yerinə yetirilməsində nəzəri biliklərin səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaq lazımdır. Bu məqsədlə aşağıdakı işləri həyata keçirmək lazımdır (1):

1. Birinci şərt müstəqil işlərin məzmunu yenidən nəzərdən keçirilməlidir ki, burada coğrafi qanunauyğunluqları, səbəb-nəticə əlaqələrini, anlayışların mənimsənilməsini, biliklərin sistəmləşdirilməsini tələb edən sual və tapşırıqlar üstünlük təşkil etsin.

2. İkinci şərt isə tapşırıqların yerinə yetirilməsi üsullarının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Şagirdlərin əqli fəaliyyətlərini tələb edən, onların elmi metodlarla tanış edilməsi kimi fəaliyyətlərə qoşulması lazım gəlir.

3. Tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı şagirdlərin yaradıcılıq, dərk etmə qabiliyyətlərinin gücləndirilməsinə diqqət yetirilməlidir.

Müstəqil işlərdən danışarkən təkcə onların qarşısında duran vəzifələri təhlil etməklə kifayətlənmək olmaz. Eyni zamanda onların növlərini də təsnifat etmək lazım gəlir. Müstəqil işləri müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən də təsnifat etmək olar.

Yaradıcılıq fəaliyyətinin aşkar edilməsinə görə şagirdlərin müstəqillik dərəcəsinə əsasən müstəqil işləri təsnifat etmək olar. Bu zaman tapşırıqlar 3 qrupa bölünür (2).

1. Biliklərin hazır şəkildə (müəllimin izah etdiyi və ya dərslikdə olduğu kimi) təkrarlanmasına aid çalışmalar;

2. Əldə olunmuş bilik və bacarıqların hazır tədris situasiyasına tətbiq edilməsinə aid çalışmalar;

3. Bilik və bacarıqların yeni tədris situasiyasına tətbiq edilməsinə aid çalışmalar;

Məntiqi təfəkkürün inkişafı idrak qabiliyyətləri baxımından müstəqil işləri hər hansı əqli fəaliyyət priyomlarına görə fərqləndirmək olar.

Bu cəhətdən müstəqil işləri aşağıdakı kimi fərqləndirmək mümkündür:

1. Oxşar və fərqli cəhətlərinə görə müqayisələrin aparılması . Bu zaman oxşarlıq və fərqliliyin səbəblərini də göstərmək vacibdir.

2. Səbəb-nəticə əlaqələrinin açılmasına görə;

3. Nəticələrin açılmasını göstərməklə təhlilin aparılması;

4. Ümumiləşdirici priyomların formalaşdırılması (nəticələri ilə)

Didaktik məqsədlərinə görə müstəqil işlərin qruplaşdırılması da metodik cəhətdən maraqlıdır. Bu qruplaşmanı aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

1. Baza bilik və bacarıqlarının aşkar edilməsi;

2. Öyrənilmiş tədris materiallarının möhkəmləndirilməsi;

3. Yeni bilik və bacarıqların əldə olunması;

4. Bilik və bacarıqların təkrarı və ümumiləşdirilməsi;

5. Bilik və bacarıqların yoxlanılması.

Müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi zamanı çoxlu sayda tədris materialları və vasitələrindən istifadə olunur. Bu vasitələrə çoxlu sayda xəritələr, dərslik və dərs vəsaitləri, paylama materialları və s. misal göstərmək olar. Odur ki, müstəqil işləri bilik mənbələrinə görə də təsnif etmək olar. Bu halda şagirdlərin tədris işi priyomlarını mənimsəməsi səviyyəsi də nəzərə alınmalıdır. Bu mənada müstəqil işlərin başqa bir qrupunu da göstərə bilərik (3):

1. Xəritə ilə işin təşkili;

2. Dərsliklə işin təşkili;

3. Paylama materialları ilə işin təşkili (şəkillər, faydalı qazıntı nümunələri, herbari və s.);

4. Rəqəm və statistik materiallarla iş;

5. Əlavə oxu materialları ilə iş;

6. Eyni vaxtda müxtəlif bilik mənbələri ilə iş;

7. İnternet və İKT materialları ilə iş.

Hər bir bilik mənbəyi ilə müstəqil işlərin təşkili zamanı şagirdlərin müxtəlif iş priyomlarının tətbiq olunduğu tapşırıqlara üstünlük verilməlidir. Bunun üçün bir neçə nümunəni misal göstərə bilərik:

- Mövzunun mətninin, planının (əvvəl sadə, sonra genişləndirilməsi) tərtib olunması. Bu halda şagirdlər anlayışların əsas əlamətlərini mənimsəyirlər, dərsliklə iş priyomuna yiyələnirlər.

- Mətnəndən coğrafi hadisə və nəticələrin səbəblərini yazmaq, həmçinin səbəblərin nəticələrini qeyd etmək, bu zaman birbaşa və əks əlaqələrin mənimsənilməsi.

- Dərsliyin rəqəm materiallarına əsasən iqlim tiplərini, dağların hündürlük tiplərini müəyyən etməklə dərsliyin rəqəm materialları ilə iş priyomları formalaşdırılır.

- Dərslikdəki və ya atlasdakı iqlim diaqramına əsasən iqlim tipini müəyyən etmək.

- Müxtəlif coğrafi obyektləri (relyef, iqlim, çay) dərsliyin mətni və illüstrasiyalar əsasında müqayisə etmək. Bu tipli tapşırıqlar həm nəzəri materialların mənimsənilməsinə, həm də əqli fəaliyyət priyomlarının formalaşdırılmasına xidmət edir.

- Müstəqil işlərin daha səmərəli olması, məktəblilərin tədris fəaliyyətlərinin müxtəlif sahələrini əhatə etməsi, onların idrak müstəqilliyinin inkişafına təsir etməsi üçün tərtib olunan çalışmalar aşağıdakı əsas tələblərə cavab verməlidir (4):

1. Əsas anlayışları, səbəb-nəticə əlaqələrini, dünyagörüşü ideyalarını özündə əks etdirməlidir, yəni coğrafiya kurslarının məqsədlərinə müvafiq olaraq tərtib olunmalıdır.

2. Biliyin bütün komponentlərini əhatə etməlidir (faktları, ümumi və xüsusi anlayışları, səbəb-nəticə əlaqələrini, qanunauyğunluqları, təbiət və cəmiyyətin qarşılıqlı təsiri məsələlərini, tədris işi priyomlarını, əqli fəaliyyət priyomlarını)

3. Müxtəlif bilik mənbələri ilə (xəritə, dərslik, rəqəm materialları və s.) işləmək bacarıqlarının formalaşdırılmasını təmin etməlidir.

4. Şagirdlərin dərk etmə qabiliyyətlərinin, müstəqilliyinin, yaradıcı təfəkkürlərinin inkişafına səbəb olmalıdır.

5. Şagirdlərdə maraqlı oymalı, daha az vaxt aparmalıdır

6. Bilik və bacarıqların formalaşdırılması mərhələlərini əks etdirməlidir. Ona görə ki, şagirdlərin müstəqil işləri anlayışların, tədris işi priyomlarının formalaşdırılmasının ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Didaktik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müstəqil işlərin təşkili və keçirilməsinin metodikası da fərqlidir. Müstəqil işlərin təşkilinin ən vacib şərtlərindən biri tapşırıqların tədricən çətinləşdirilməsi və şagirdlərin müstəqilliklərinin artırılmasından ibarətdir. Müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi biliklərin tətbiqi və tədris işi priyom-

larının tətbiqindən asılıdır. Odur ki, müstəqil işlərlə işləmək bacarıqlarının formalaşdırılması da anlayış və tədris işi priyomlarının formalaşdırılması ilə oxşardır və üç mərhələdən keçərək həyata keçirilir. Bu mərhələlərin hər biri müəllim və şagird fəaliyyətlərinin uyğunlaşdırılması ilə xarakterizə edilir.

Müstəqil işlərin təşkilində birinci mərhələ onun yerinə yetirilməsinin nümunə əsasında aparılması ilə, bilikləri tanış situasiyaya tətbiq edilməsi ilə xarakterizə edilir. İş başlıca olaraq nəzəri materialların və ayrı-ayrı tədris priyomlarının möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə aparılır. Müəllimin fəaliyyəti ondan ibarət olur ki, işin yerinə yetirilməsinə dair təlimat verir, bilik mənbələri ilə necə işləmək lazım olduğunu izah edir, hansı ardıcılıqla iş aparılmalı olduğunu bildirir.

İkinci mərhələ üçün bilik və tədris priyomlarının yeni təlim situasiyasına tətbiq etmələri xarakterikdir. Burada yeni biliklərin əldə olunması geniş yer tutur. Əvvəlki mərhələdən fərqli olaraq müəllim şagirdlərə işin gedişi haqqında məlumat vermir, yalnız onun məqsədini bildirir, şagirdlər özləri coğrafi xarakteristikanın planını verir, işin ardıcılığını açır və tapşırığı müstəqil yerinə yetirirlər.

Üçüncü mərhələ isə müstəqil işlərin yerinə yetirilməsini, daha çox müstəqil fəaliyyətin

göstərilməsi ilə seçilir. Digər mərhələlərlə müqayisədə müəllimin ümumi göstərişinin olması ilə fərqlənir. Daha çox yeni biliklərin əldə olunması ilə xarakterizə edilir. Tematik xəritələrlə müstəqil işləyərək şagirdlər bir çox təbii obyektləri sərbəst şəkildə özləri öyrənə bilirlər.

Problemə aktuallığı. Müasir dövrdə təhsil prosesində şagirdlərin müstəqil düşünmə və öyrənmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi əsas prioritetlərdən biridir. Coğrafiya fənninin tədrisində müstəqil işlərin təşkili şagirdlərin araşdırma qabiliyyətini gücləndirir və biliklərin praktik tətbiqinə şərait yaradır. Tədrisdə bu yanaşmanın tətbiqi coğrafi biliklərin dərinləşdirilməsinə və XXI əsr bacarıqlarının formalaşmasına mühüm töhfə verir.

Problemə yeniliyi. Beləliklə, tapşırıqları yerinə yetirərkən, mərhələlər keçdikcə müəllim və şagirdlərin fəaliyyətləri də dəyişir. Yəni birinci mərhələdə müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi zamanı müəllim müəyyən təlimat və izahat verirdisə, sonrakı mərhələdə bu yalnız qısa göstərişlə yekunlaşır və şagirdlər daha müstəqil fəaliyyət göstərirlər.

Problemə praktiki əhəmiyyəti. Coğrafiya dərslərində müstəqil işlər şagird fəaliyyətinin daha geniş sahəsini əhatə edir. Bura təkcə müstəqil yerinə yetirilən praktik işlər aid deyil, onun qarşısında şagirdlərin müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi, bilikləri müstəqil əldə etməyi öyrənmələri, yaradıcı düşünmək kimi vəzifələr qoyulmuşdur. Bu da son nəticədə şagirdlərin həyata hazırlanmasına xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Alxasov, O.K. Coğrafiyanın tədrisi metodikası. / O.K. Alxasov. -Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, -2013. -155 s.
2. Seyfullayeva, N.S. Coğrafiyanın tədrisi metodikası, / N.S. Seyfullayeva. -Bakı: ELM, -2011. -87 s.
3. Душина, И.В. /Методика обучения географии в общеобразовательных школах. / И.В. Душина . - М.: Академия, -2008. -107 s.
4. www.edu.gov.az

Redaksiyaya daxil olub: 05.06.2025